

Наталија Р. ЈЕВТОВИЋ*

Центар „Слово”, Београд

АНАЛИЗА КАТЕГОРИЈЕ АНИМАТНОСТИ
У ЈЕВАНЂЕЉУ ИЗ МАНАСТИРА ДОВОЉЕ**

Апстракт: Категорија аниматности у савременом српском језику представља облички синкретизам акузатива и генитива именских речи у мушком роду, када се имењује живо биће. Насупрот обличком подударењу ових падежа у датој категорији, категорија инаниматности подразумева подударење акузатива и номинатива приликом именовања предмета и других неживих појава. У раду ће се спровести анализа облика у којима се јавља категорија аниматности у Јеванђељу из Манастира Довоље. То су оне конструкције у којима се именице мушког рода налазе у функцији правог објекта. Јеванђеље датира између 1387. и 1389. године и састоји се од 220 страна пергаментa. Овај рукопис чине фрагменти Јеванђеља по Матеју и Јеванђеља по Луки, као и Јеванђеље по Марку у целости. Из рукописа је издвојено 44 конструкције у облику који одражава категорију аниматности и 68 конструкција у облику за инаниматност у функцији правог објекта.

Кључне речи: категорија аниматности, падежни синкретизам, српскословенски језик.

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

У оквиру словенских језика, изузев бугарског и македонског језика, категорија аниматности везује се за подударење акузатива са генитивом у оквиру парадигме именица мушког рода у једнини (у јужним и западним словенским језицима) или у парадигмама множине сва три рода (у источним језицима). Ова језичка црта и данас је саставни део српског стандардног језика.¹ Два типа синкретизма (акузатива и номинатива, односно акузатива и генитива) у вези су са тим да ли именица означава жив или нежив појам. Корени ове категорије постоје још у оквиру праиндоевропског језика, од када је установљена веза граматичке категорије рода са категоријом аниматности. У старословенском језику обличко подударење акузатива и генитива везивало се, пре свега, за лична имена у мушком роду, а затим се преносило и на заједничке именице са значењем лица. Потребa за разликовањем акузатива и номинатива ових именица уследила је онда када су се облици номинатива и акузатива фонетским путем потпуно изједначили, али та потреба није постојала у свакој језичкој ситуацији,

* ORCID 0009-0001-1638-7479, jevtovic.natalija@gmail.com

** Рад је изложен на конференцији *Савремени шокови у изучавању језика, књижевности и културе* на Филолошком факултету у Београду 2022. године.

1 Стандардним језиком сматрамо језик који је нормиран и, као такав, он је друштвени пројекат (наспрам језика који је имплицитно усвојен у првим годинама живота), усвојен током образовања, нарочито код говорника са дијалекатских подручја (Микетић Суботић, Кићовић 2022: 60).

већ само када се у облику акузатива налази именица која означава лице, тј. онда када се због обличког синкретизма није могао разликовати агенс од пацијенса. Претпоставља се да је дати синкретизам развијен аналошки, угледањем на парадигму упитне заменице *къѣю*. Ова категорија у оквиру падежног система именица мушког рода посведочена је од XI века, а разлика између живих и неживих појмова у словенским језицима у потпуности је, иако у различитом обиму, успостављена до краја XV века.

1. 1. У овом раду ће најпре бити речи о историјском развоју категорије аниматности и теоријским аспектима овог проблема, након чега ће бити анализирани конструкције са правим објектом у Јеванђељу из Манастира Довоље, написаном на српкословенском језику. Циљ рада је истраживање ове категорије у рукопису с краја XIV века, упоређивање примера у којима се јавља синкретизам ак.=ген. са примерима у облику ак.=ном., и повезивање теоријских знања о категорији аниматности са закључцима у вези са конструкцијама из споменутог рукописа.

1. 2. Питање развоја категорије аниматности занимало је бројне лингвисте, почев од Антоана Мејеа, који о њој говори у својој књизи *Uvod u uporedno proučavanje indoevropskih jezika* (1965). Ово питање се разматра и у неким новијим славистичким синтезама, као што је она хрватског лингвисте Милана Михаљевића – *Slavenska poredbena gramatika* (2014). Међу студијама српских аутора који су се бавили проучавањем историјске морфологије српског језика, у чију сферу спада питање категорије аниматности, на првом месту је *Историја српског језика* (том IV) Александра Белића (2006). О језику српкословенских дела драгоцене податке добијамо из студија Вере Јерковић о Чајничком јеванђељу (Јерковић 1975), Јасмине Грковић Мејџор о језику „Псалтира” из штампарије Црнојевића (Грковић Мејџор 1993), и Наташе Драгин о језику Теодосијевог *Житија Свѣтѣиоѣ Саве* у препису монаха Марка (Драгин 2007). О функционисању ове категорије на савременом језичком плану говори и Марија Стефановић у раду „Категорија аниматности у српском и руском језику” (2008).

1. 3. Рукопис из којег је екскерпиран корпус за анализу припада збирци рукописа састављеној од стране Александра Фјодоровича Гиљфердинга,² руског слависте и дипломате, која се чува у Руској националној библиотеци у Санкт Петербургу (Государственная публичная библиотека). У питању је рукопис бр. 7, односно Јеванђеље из Манастира Довоље у Црној Гори, који датира између 1387. и 1389. године (Мошин 1958: 412). Јеванђеље из Манастира Довоље састоји се из 110 листова пергаментa, исписаних ћириличким полууставом.³

Пронађен је један водени знак који представља лук са стрелом типа МТ, 427 из 1387–1389. и МТ, 430 из 1388. Заставице и иницијали у Јеванђељу рађени су киноваром и црnilом. Листови су обима 21,5 x 14,5 (Гранстрем 1953: 103). Рукопис је заведен у збирку 1868. године.

2 Гиљфердингова збирка је сачињена 1857. године и садржи рукописе из Босне, Херцеговине, Старе Србије и Црне Горе, који потичу из XIII и XIV века. Комплетирана је у периоду од пет година: 1868. године Гиљфердинг предаје библиотеци највећи број рукописа (101), а 1873. прикључено јој је и 33 старих текстова (Мошин 1958: 409).

3 Сведоци смо чињенице да је српска ћирилица све мање у употреби. Због тога је бављење старим ћириличким споменицима од посебног значаја, јер „очување српског језика и писма представља истовремено и очување и развијање српског културног бића” (Миловић 2021: 86).

2. КАТЕГОРИЈА АНИМАТНОСТИ И ЊЕН ИСТОРИЈСКИ РАЗВИТАК У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

Међу категоријама за исказивање одређених семантичких својстава у већини словенских језика јавља се и категорија чија је функција обележавање живих и неживих појмова. У наставку следи кратак преглед историје развојка категорије аниматности у словенским језицима, а онда ћемо се осврнути и на неке синтаксичко-семантичке аспекте ове категорије.

2. 1. Већина хипотеза о развојку категорије аниматности полазила је од њене везаности за категорију рода, још у праиндоевропској древности. Претпостављало се, наиме, да је подели на три граматичка рода (мушки, женски и средњи) у индоевропским језицима претходила подела на актив и инактив, односно *живо* и *неживо*. Развој је текао тако да су у индоевропским језицима облици за мушки и женски род првобитно били једнаки (упор. компаративни облик придева за мушки и женски род у лат. језику *maior*, према *maius* за средњи). Антоан Меје истиче да „чак и у именичким основама на *-e/o- или на *-a- не разликују се мушки и женски род сам по себи; мушки или женски род индоевропске именице у вези је са значењем и препознаје се само по облику придева који се односи или се може односити на ту именицу” (1965: 115). Такође, суфикс *-s за творбу именица које означавају бића првобитно није разликовао род, те се сматра и да је женски род формиран касније, из мушког (Станишић 2006: 222–223).

Заједнички облици именица за мушки и женски род знали су за обличко поклапање акузатива и генитива, док су именице средњег рода у акузативу имале само облик једнак номинативу. Ова хипотеза указује на то да ови облици можда нису имали значење падежа номинатива и акузатива, већ значење актива и инактива (Станишић 2006: 224). Из овакве бинарне поделе временом се у индоевропским језицима развила подела на три рода, где се мушки и женски род везују за бића, док се средњи род везује за неживе појаве и млада жива бића, код којих карактеристике природног рода још увек нису потпуно развијене.

2. 2. На категорију аниматности и њен даљи развој у прасловенском језику у великој мери су утицале су фонетске промене.

Опрека мушко–женско подијелила је на два подручја именице које нису биле означене као неживе, а основа подјеле била је повезана са сполним разликама. Мисли се да је већ у касном индоевропском раздобљу таква слика била битно поремећена и замућена. Важна је морфолошка особина праиндоевропскога средњег рода неразликовање номинативних и акузативних облика. Такав је састав наслијеђен у праславенском гдје је његова семантичка мотивираност још више ослабила (Mihaljević 2014: 17).

Затим је уследило губљење разлике између номинатива и акузатива у именицама мушког рода фонетским путем, што је довело до губљења разлике између субјекта и објекта у реченици (2014: 18). Теоријска разматрања о развоју ове категорије указивала су, поред тога, на аналошко преношење из категорије заменичких речи: „Објашњење овој особини дао је, бар са принципске стране, проф. Меје.

Налазећи да се још у општесловенском језику код личних заменица *ја*, *ѿи* употребљава генитив=акузатив, тј. *мене*, *ѿеде* (пored енклитичнога *ме*, *ѿе*), затим да се код именице *кѿѿо* употребљава облик *коѿа* (*коѿо*) опет и за генитив и за акузатив једине, он је дошао до закључка да је употреба генитива за акузатив код именица које значе жива бића производ утицаја заменице за лице *кѿѿо*” (Белић 2006: 162).

2. 3. У најстаријим споменицима на старословенском језику забележена је најранија етапа развоја категорије аниматности, код заједничких и властитих именица мушког рода са значењем лица. За разлику од њих, код именица мушког рода које означавају животиње и предмете јавља се стари облик акузатива (Хабургаев 1986: 148). У XI веку у рускословенским рукописима јавља се доследно спроведен синкретизам код властитих именица мушког рода, у XIII веку овај синкретизам се преноси на све личне именице мушког рода у функцији правог објекта, а у XIV и на конструкције с предлозима (Mihaljević 2014: 18–19). На плану других редакција старословенског језика, познато је да се синкретизам акузатива и генитива јавља од XIV века и у бугарским и пољским споменицима, а порекло води из народних говора (Крысько 1994: 38).⁴

2. 4. Хомогена диглосија у редакцијском периоду подразумевала је коришћење два различита језика – редакцијски старословенски и народни – у виду „вишег” и „нижег” стила у писању. У раном периоду, црквенословенски и народни су се осећали као један језик, због тога што су разлике, нарочито на почетку, биле изузетно мале, и могли су се у појединим жанровима преплитати (Грковић Мејџор 2007: 445). У оригиналним текстовима српскословенска норма, која подразумева употребу ак.=ген. за лица, успостављена је веома рано (с почетка XIII века), док су се у преписиваним делима дуже чувале старије форме (Грковић Мејџор 2000: 315).

2. 5. До краја XV и почетка XVI века у словенским језицима у свим именицама мушког рода успоставила се разлика између живих и неживих појмова, изузев језика који су тада већ имали одлике аналитизма у падежном систему. Такав систем су до данас задржали западнојужнословенски језици. Међутим, споменути синкретизам се није без изузетка јављао у словенским језицима, већ се поред новог облика акузатива напореда јављао и стари. На ову појаву утицао је, како се сматра, говорников став према одређеном правом објекту, односно његовој активности или пасивности у датој говорној ситуацији (Стефановић 2008: 59).

3. КОНСТРУКЦИЈЕ У КОЈИМА СЕ ЈАВЉА КАТЕГОРИЈА АНИМАТНОСТИ И ИНАНИМАТНОСТИ У ЈЕВАНЂЕЉУ ИЗ МАНАСТИРА ДОВОЉЕ

Како бисмо истакли постојање категорије аниматности у ексцерпираној грађи, поред навођења облика у којима је акузатив једнак генитиву, навешћемо и оне облике који чувају синкретизам акузатива и номинатива. Примери са

4 Сматра се да најстарији пример овог синкретизма у рускословенском језику, у ком се јавља заједничка именица, потиче из XIII века (Крысько 1994: 39).

синкретизмом ак.=ген. сведоче о томе да се посебно маркирају именице које означавају живо, док се стари акузатив (ак.=ном.) јавља код именица које означавају неживо. Бинарност у облику акузатива доказује да је категорија аниматности жива појава у Јеванђељу из Манастира Довоље.

3. 1. Облик у којем се препознаје категорија аниматности, као што је речено, јесте акузатив јединине именица мушког рода који је једнак генитиву. Типични флексијски наставак овог падежног облика је -а, који прелази из -ō- основа м. р. и шири се код именица других основа (Николић 1991: 113).

У наставку ћемо навести примере конструкција са функцијом правог објекта, односно именице у мушком роду јединине у облику акузатива без предлога, које означавају лице:

1. чти ѿца 2а.20 (Мт 15.4);
2. то скврѣнтѣ чловка 26.12 (Мт 15.11);
3. ѿстанѣ чловкѣ ѿца своѣго 10а.13 (Мт 19.5);
4. цѣрь киди тѣ чловкиа 166.7 (Мт 22.11);
5. [Они] нса нмѣтъ і ѣвнѣтъ 29а.15 (Мт 26.4);
6. [Он] нса же прндѣсѣтъ 326.9 (Мт 27.26);
7. посланоу ангела моего 37а.3 (Мр 1.2);
8. поѣ ѿѿца отроккнѣа и матерѣ 456.22 (Мр 5.40);
9. азѣ ѣсикнѣхъ нѣкѣа 466.11 (Мр 6.16);
10. послакѣ црѣ спекѣлатора 47а.20 (Мр 6.27);
11. чти ѿца своѣго 506.17 (Мр 7.10);
12. ннѣтъже . . . нѣ можѣтъ оскврѣнтѣ члѣкѣа 51а.7 (Мр 7.15), 51а.20 (Мр 7.20), 516.3 (Мр 7.23);
13. кѣпроси нѣѣ оца его 53а.16 (Мр 9.21);
14. мѣжа сѣтворѣа ѣ естъ ѣ 55а.10 (Мр 10.6);
15. члѣкѣ ѿстанѣ оца своѣго 55а.11 (Мр 10.7);
16. ннѣтъже естъ нѣже ѿстанѣ оца 56а.15 (Мр 10.29);
17. [Он] нмѣѣашѣ ѣна 596.12 (Мр 12.6);
18. прѣдастъ братъ брата 626.21 (Мр 13.12);
19. [Они] ѣзрѣтъ ѣна 636.13 (Мр 13.26);
20. пораѣѣ пастира 656.17 (Мр 14.27);
21. прѣ ѣкова нѣкѣа 66а.7 (Мр 14.33);
22. пнлатѣ прѣдастъ нѣа 686.16 (Мр 15.15);
23. родѣши ѣна 746.22 (Лк 1.31);
24. [Она] родѣ ѣна 76а.1 (Лк 1.57);
25. [Она] родѣ ѣна своѣго 77а.14 (Лк 2.7);
26. [Они] ѡбрѣтѣ носѣпа 776.14 (Лк 2.16);
27. пастирѣа слакѣѣе и ѣвалѣше ѣа 776.21 (Лк 2.20);
28. [Он] кндѣтъ хрѣста гдѣа 78а.17 (Лк 2.26);
29. тѣ блѣгѣлѣкѣи сѣѡмѣнѣ ѣа 78а.22 (Лк 2.28);
30. пѣстѣи раба сѣѡго 78а.22 (Лк 2.29);
31. нѣаѣѣ ѡтѣа авраѣа 80а.10 (Лк 3.8);

32. [Он] спасеше раба его 82a.11 (Лк 7.3);
33. изношахъ ѿмариша ѿна 826.14 (Лк 7.12);
34. видѣти члѣвѣка 836.4 (Лк 7.25);
35. видѣти пророка 836.7 (Лк 7.26);
36. люднѣ оправданше бѣа 836.16 (Лк 7.29);
37. [Он] ѡзрѣкъ же нѣа 85a.15 (Лк 8.28);
38. поѣмъ петра нѣбѣна н ѣкова 886.1–2 (Лк 9.28);
39. нѣсѣ нсѣлн отрока 89a.17 (Лк 9.42);
40. погребсти ѿца 90a.15 (Лк 9.59);
41. възлоубиши бѣа 92a.11 (Лк 10.27);
42. ѿрашаеѣ кола своѣго 976.12 (Лк 13.15);
43. кто не знавнѣ ѿца своѣго 1006.11 (Лк 14.26);
44. члѣвѣкѣ нѣнѣше ѡконома 103a.9 (Лк 16.1).

3. 2. Облик у којем се читује категорија инаниматности јесте акузатив једни-не без предлога који је једнак номинативу код именица мушког рода. Овакав облик правог објекта срећемо у следећим примерима:

1. нѣсѣ видѣ многѣ народѣ 1a.9 (Мт 14.14);
2. ѡчѣннѣннѣ хлѣбѣ ѣдеѣ 2a.17 (Мт 15.2);
3. разорнѣтѣ законѣ 26.4 (Мт 15.6);
4. хлѣбѣ не възехомѣ 46.8 (Мт 16.7);
5. [Он] възметѣ крѣстѣ 56.12 (Мт 16.24);
6. бѣа дѣлѣгѣ оставнѣ 96.2 (Мт 18.27);
7. дѣлѣгѣ тѣкон ѿпоустнѣхѣ 96.15 (Мт 18.32);
8. въздаѣстѣ въз дѣлѣгѣ скон 96.21–22 (Мт 18.34);
9. [Он] стѣкорнѣ ѡѡжасѣ полѣ н женѣскѣ 10a.11–12 (Мт 19.4);
10. да нѣмѣмѣ жнѣкѣтѣ вѣчннѣ 106.22 (Мт 19.16);
11. ксѣкнѣ нѣже . . . жнѣкѣтѣ вѣчннѣ прнѣметѣ 116.16 (Мт 19.29);
12. члѣвѣкѣ насаѣнѣ внѣноградѣ 15a.20 (Мт 21.33);
13. члѣвѣкѣ сѣзда стѣпѣ 15a.21 (Мт 21.33);
14. даѣстѣ плоѣдѣ его 16a.2 (Мт 21.43)⁵;
15. [Он] сѣтѣкорнѣ браѣкѣ 16a.10 (Мт 22.2);
16. [Она] даѣше плоѣдѣ 18a.4 (Мт 13.8);
17. прнѣноснѣтѣ плоѣдѣ 19a.4–5 (Мт 23.23);
18. нѣсплѣтѣше вѣѣнаѣцѣ 326.14 (Мт 27.29);
19. прнѣѣмѣше трѣстѣ 326.20 (Мт 27.30);
20. [Он] понѣсѣстѣ крѣстѣ 33a.3 (Мт 37.32);
21. аѣнѣлѣ ѡтѣкалнѣ каѣѣнѣ 35a.5 (Мт 28.2);
22. [Он] ѡготоѣаѣтѣ поѣтѣ тѣконѣ 37a.5 (Мр 1.2);
23. ѡготоѣаѣнѣтѣ поѣтѣ гдѣнѣ 376.1 (Мр 1.3);
24. нѣоанѣ ѣѣѣ ѣѣѣѣ днѣкнѣ 376.12 (Мр 1.6);

5 У преводу је употребљен облик множине.

25. начеше љченици его поуѣ творити 39а.20 (Мр 2.23);
26. съвѣтъ створише 40а.3 (Мр 3.6);
27. [Оно] даѣше плодъ 41б.17 (Мр 4.8);
28. ѿсѣ видѣ народъ много 49а.13 (Мр 6.34);
29. [Он] призвакъ народъ 51а.5 (Мр 7.14);
30. прѣвѣсь сѣнь мѡн 53а.6 (Мр 9.17);
31. мѡръ нѣмѣте 54б.21 (Мр 9.50);
32. обнѣан нѣн 55а.2 (Мр 10.1);
33. възѣмъ крѣсть 55б.20 (Мр 10.21);
34. прѣвѣста жрецацѣ 57б.22 (Мр 11.7);
35. да кто несетъ съсѣдѣ 58б.1 (Мр 11.16);
36. виноградъ чѣлѣкъ насадн 59а.22 (Мр 12.1);
37. [Он] сѣзда стѣпъ 59б.1 (Мр 12.1);
38. датн кинось кесаровн 60а.13 (Мр 12.14);
39. прѣнесѣ мн пѣнезѣ (60а.16 (Мр 12.16);
40. чѣлѣкъ оставал додѣ 64а.6 (Мр 13.34);
41. [Он] съкроушѣши альякастрѣ 64б.1 (Мр 14.3);
42. ѿсѣ хлѣбъ приломи 65б.6 (Мр 14.22);
43. єдинѣ нзѣлѣкъ ножѣ 66б.15 (Мр 14.47);
44. кѣсе нсѣ 67а.3 (Мр 14.53);
45. съплетѣше кѣнацѣ 68б.20 (Мр 15.17);
46. [Он] възметѣ крѣсть его 69а.8 (Мр 15.21);
47. [Он] прѣкалн каменѣ 70а.18 (Мр 15.46);
48. [Он] прѣкалн каменѣ 70б.5 (Мр 16.3);
49. єлнсаѣкта роднѣ сѣнь 74а.4 (Лк 1.13);
50. [Он] възданѣ рогѣ 76б.2 (Лк 1.69);
51. поменѡути заѣвѣтъ 76б.7 (Лк 1.72);
52. ѣготовѣти поуѣтъ 76б.15 (Лк 1.76);
53. датн разоудѣ 76б.16 (Лк 1.77);
54. ѣготованѣ пѣтъ 80а.1 (Лк 3.4);
55. ѡбнѣтѣ єзнѣкъ нашѣ 82а.14 (Лк 7.5);
56. послалаю анѣлѣ мѡего 83б.10 (Лк 7.27);
57. [Он] ѣготоваєтѣ пѣтъ 83б.12 (Лк 7.27);
58. прѡновѣщѣте всѣ мѡръ 88а.13 (Лк 9.25);
59. [Он] срѣте народъ много 89а.5 (Лк 9.37);
60. наслѣдѣю жнѡтѣ вѣчнн 92а.7 (Лк 10.25);
61. хлѣбъ наѣмъ да 93б.1, (Лк 11.3);
62. твориши обѣдѣ 99б.16 (Лк 14.12);
63. твориши пѣръ 99б.22 (Лк 14.16);
64. кто хѡте стѣпъ сѣдѣти 100б.17 (Лк 14.28);
65. дадѣте прѣстѣнѣ 102б.1 (Лк 15.22);
66. прѣвѣдѣше телѣцѣ (102б.3 (Лк 15.23);
67. пси прѣхѡдеѣє обѡвнѣдѣхѣ гнѡн его 104б.5 (Лк 16.21);
68. что благо сътворѣ жнѡтѣ вѣчнѣ 109.22 (Лк 18.18).

3. 3. У оквиру именица у аниматном облику јављају се властите именице: нса, њокна, петра, носпа, хрѣста, акраца, ѣкова. Све наведене именице су мушког рода и у акузативу јединине имају наставак -а, према -ѡ- основи. С обзиром на то да се у старословенском језику категорија аниматности јављала у оквиру властитих именица, овакав облик акузатива не одступа од старословенског канона (Хабургаев 1986: 148).

Од заједничких именица јављају се: ѡца, чловка, ангела, спекѡлатора, цѡжа, ѣна, брата, пастира, ба, раба, пророка, ѣдѡца, винопикца, отрока, кола, ѡконоца. Именице су мушког рода, и као код властитих именица, типичан наставак долази из -ѡ- основе. Према значењу, ове именице можемо поделити у неколико група: именице које означавају крвно сродство (ѡца, отрока, ѣна, брата), именице из домена библијске лексике (ангела, ба), именице из творбено-семантичке категорије помина agentis (спекѡлатора, пастира, раба, пророка, ѡконоца), именице које означавају лица у најопштијем значењу (чловка, цѡжа) и именица која означава животињу (кола).

Са синтаксичког гледишта, све наведене именице налазе се у функцији правог објекта. Прва група именица према свом значењу могу бити агенси, због чега се претпоставља да се управо код ових примера јавља ак.=ген., на супрот другој групи именица, које стоје у ак.=ном. и које не могу имати ову синтаксичко-семантичку улогу, са неколико изузетака.

Могу се уочити изведне недоследности у разлици у облику акузатива за живо, односно неживо. Запажамо да се, пре свега, подудараше акузатива са генитивом јавља код именица које означавају људе, док само једна именица означава животиње. Унутар групе именица које означавају животиње једна именица се налази у облику ак.=ген. – кола – док се именице жрѡцаѡ и тѡлаѡ налазе у облику ак.=ном. Пошто се форма синкретизма ак.=ген. односила прво на „социјално активна и пуноправна лица, а потом се ширила на друге, због узраста и породичног и друштвеног статуса потчињене јединке, с разлогом се може претпоставити да се ова иновација најпорије уопштила управо у категорији животиња” (Драгин: 2007: 94–95). У литератури о овој појави у старословенском језику се наводи да се код именовања животиња ретко среће подудараше акузатива и генитива (Николић 1991: 116; Хабургаев 1986: 149). У том смислу, облик ак.=ген. код именице кола показује помак у односу на старословенску норму.

У склопу именица у облику ак.=ном. налазе се и именице за лица, ѣна и нса, које се притом јављају и у аниматном облику. Могуће је да је ову недоследност изазвао манир писара, граfiјско решење на датом месту у тексту или неки други фактор. Лингвистички није довољно јасно зашто постоје ови изузеци када се у свим осталим примерима исте именице јављају у облику ак.=ген., у потпуно истој реченичној конструкцији.⁶

Преношење подудараша ак.=ген. јавља се и код конгруентних речи, у примерима ѡстанѡ чловкѡ ѡца своѡго и послаѡю ангѡла цѡѡго. Посебно је занимљив облик ак.=ген. код конгруентне речи која стоји уз именицу која означава лица у облику

6 У литератури налазимо на податак да се именица ѣна у почетку јављала у облику старог акузатива због тога што се, у реченици са другим именицама које означавају лица, ова именица није схватала као потенцијални субјекат (Хабургаев 1986: 149). За властиту именицу нса пак не важи исто објашњење.

ак.=ном.: *послаю анлѣ дого*. И овде постоји могућност да именица стоји у облику ак.=ном. због тога што је скраћена и стоји под титлом, док конгруентна реч стоји у типичном аниматном облику.

Именица *народъ* јавља се у облику ак.=ном., у значењу збирне именице; самим тим, овај облик је очекиван. Међутим, у истом облику јавља се и именица *ѣзнкъ* у значењу именице *народ*, које је настало персонификацијом. У литератури наилазимо на податак да се још у старословенском језику у овом значењу именица *ѣзнкъ* јављала у облику ак.=ген. (Хабургаев 1986: 149), те овај пример показује другачији облик од очекиваног, чак и у старословенској норми.

Уз малобројне изузетке, можемо закључити да постоји правилност у очекиваној форми акузатива за означавање живог наспрам акузатива за означавање неживог појма. У језику Јеванђеља из Манастира Довоље категорија аниматности је присутна. Овим се потврђују теоријске претпоставке да ова категорија јесте једна од српскословенских црта, без обзира на то што су корени ове појаве посведочени још у старословенској језичкој епоси. Помак у односу на старословенско стање представља једна именица која означава животињу и код које се јавио облик ак.=ген., дотад нетипичан код именица тог значења у старословенском језику.

3. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Почетак развоја категорије аниматности везује се за праиндоевропски период, након чега ће се њен развој наставити у прасловенском и старословенском језику. Диференцијација аниматност: инаниматност од посебне је важности у словенским језицима због слободног распореда реченичних конституената у реченици, где се на основу облика и семантике одређује функција конституената. У српској редакцији (као и у другим редакцијама старословенског језика) ова појава огледа се кроз два синкретизма акузатива јединине именица мушког рода: са генитивом за означавање живог, и са номинативном за означавање неживог појма.

У ексцерпираној грађи из Јеванђеља из Манастира Довоље пронађено је четрдесет четири конструкције са именицама у облику ак.=ген. за означавање живог, и шездесет осам конструкција са именицама у облику ак.=ном. за означавање неживог. Именице у облику ак.=ген. подељене су у две групе: властите и заједничке именице (именице које означавају крвно сродство, именице из домена библијске лексике, именице из творбено-семантичке категорије *nomina agentis*, именице које означавају лица у најопштијем значењу и именицу која означава животињу).

Прва недоследност у форми акузатива јавила се код именица које означавају животиње: једна именица се јавила у облику ак.=ген., а две у облику ак.=ном. Закључено је да се ова категорија вероватно најкасније јавила код имена животиња, због типичне улоге пацијенса у реченици.

Друга недоследност јавила се код две именице које означавају особе, које су се једном јавиле у облику ак.=ном., док су у осталим примерима стајале у облику ак.=ген. Ова појава није довољно јасна са синтаксичко-семантичког гледишта.

Последњи изузетак везује се за именицу чије је значење настало персонификацијом и чији би очекивани облик и у старословенском језику био ак.=ген., али се у овом споменику јавила у облику ак.=ном.

Након истраживања конструкција закључујемо да се разликовање живих и неживих појмова појављује у рукопису, те да категорија аниматности постоји у последњој четвртини XIV века у српскословенском корпусу. Овај закључак служи као потврда теоријском полазишту на почетку рада.⁷ Исход оваквих истраживања може бити откривање нових чињеница у вези са категоријом аниматности у развоју српскословенског језика.

ИЗВОР

Јеванђеље из Манастира Довоље, збирка А. Ф. Гилфердинга, рукопис бр. 7 (110 листова, пергамент, 1387–1389). Руска национална библиотека у Санкт Петербургу.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 2006: Александар Белић. *Историја српског језика*, том IV. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Гранстрем 1953: Евгения Эдуардовна Гранстрем. „Описание русских и славянских пергаменных рукописей: Рукописи русские, болгарские, молдавляхйские, сербские”. *Труды Отдела рукописей ГПБ им. М.Е. Салтыкова-Щедрина*, 3–131.
- Грковић Мејдор 1993: Јасмина Грковић Мејдор. *Језик 'Псалтира' из штампарије Црнојевића*. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности.
- Грковић Мејдор 2000: Јасмина Грковић Мејдор „Хиландарска апокалипса Јована Богослова (Хил 474)”. *Јужнословенски филолој*, 56, 1–2, 313–320.
- Грковић Мејдор 2007: Јасмина Грковић Мејдор. „Диглосија у старосрпској писмености”. *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: ИК Зорана Стојановића, 443–459.
- Драгин 2007: Наташа Драгин. *Језик Теодосијевој Жицији Светиој Саве у ирејису монаха Марка из XIV века*. Нови Сад: Тиски цвет.
- Јерковић 1975: Вера Јерковић. *Палеографска и језичка истраживања о Чајничком јеванђељу*. Нови Сад: Матица српска (Одељење за књижевност и језик).
- Крысько 1994: Вадим Борисович Крысько. *Развитие категории одушевленности в истории русского языка*. Москва: Российская академия наук (Институт русского языка).
- Куљбакин 1930: Степан М. Куљбакин. *Старословенска граматика*. Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије.
- Меје 1965: Antoan Meje. *Uvod u uporedno proučavanje indoevropskih jezika*. Beograd: Naučna knjiga.
- Микетић Суботић, Кићовић 2022: Сања Микетић Суботић, Милена Кићовић. „Разлике у ставовима студената србистичке и нефилолошке оријентације према стандардном српском језику”. *Башићина* св. 57, 59–72.
- Миловић 2021: Марко Миловић. „Занемаривање ћирилице и њен даљи о(п)станак”. *Башићина*, св. 53, 81–92.
- Mihaljević 2014: Milan Mihaljević. *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Мошин 1958: В. А. Мошин. „К датировке рукописей из собрания А.Ф. Гилфердинга Государственной публичной библиотеки”. *Труды Отдела древнерусской литературы*, том XV, 409–417.

7 Поређења ради, у Чајничком јеванђељу, које такође потиче с краја XIV и почетка XV века, синтаксичка одступања од старословенског канона не постоје (Јерковић 1975: 206).

- Николић 1991: Светозар Николић. *Старословенски језик I (правопис, гласови, облици)*. Београд: Научна књига.
- Станишић 2006: Вања Станишић. *Увод у индоевропску филологију*. Београд: Чигоја штампа.
- Стефановић 2008: Марија Стефановић. *Категорија аниматности у српском и руском језику*. Нови Сад: Академска књига.
- Хабургајев 1986: Георгий Александрович Хабургаев. *Старославянский язык*. Москва: Просвещение.

Natalija R. JEVTOVIĆ

THE ANALYSIS OF ANIMACY IN THE DOVOLJA MONASTERY GOSPEL

SUMMARY

The grammatical category of animacy in contemporary Serbian language is a formal syncretism in accusative and genitive cases of the masculine forms of words with declension denominating living beings. Contrary to the acc. = gen. marker for the animate, the category of inanimacy implies the acc. = nom. overlap when denominating objects and other inanimate phenomena. The paper analyses the forms in which the grammatical category of animacy occurs in the Gospel found in the Dovolja Monastery, dating back to the period between 1387 and 1389 and comprising 220 pages of parchment. The Gospel contains fragments of the Gospel of Matthew and the Gospel of Luke, as well as the Gospel of Mark in its entirety. 44 constructions in the acc. = gen. form (marking animacy) and 68 constructions in the acc. = nom. form (marking inanimacy) functioning as direct objects have been selected from the manuscript.

Keywords: animacy, Serbo-Slavic language, case syncretism.